

Mario Stipančević

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

NA KAVI S BANOM – POZADINA IZGRADNJE ZGRADE SVEUČILIŠNE KNJIŽNICE I ZEMALJSKOG ARHIVA U ZAGREBU

UDK 727.8(497.5Zagreb)
Izvorni znanstveni rad

Temeljnu odrednicu teksta čini pokušaj raščlanjivanja društvenog položaja Zemaljskog arhiva i njegovih zaposlenika na prijelazu 19. i 20. st. odnosno do preseljenja u novoizgrađenu zgradu na tadašnjem Mažuranićevom trgu. Posebna je pozornost posvećena lošim materijalnim uvjetima djelovanja, kao i načinima kojima su zaposlenici arhiva nastojali poboljšati stanje vlastite struke nerijetko se koristeći i privatnim, rodbinskim i prijateljskim vezama s pripadnicima vladajućih političkih struktura.

Ključne riječi: *Zemaljski arhiv u Zagrebu, Emilij Laszowski, Zgrada Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva, politička elita*

Središnje osobe oko kojih će se isplesti priča o izgradnji prve namjenski građene zgrade središnjeg hrvatskog arhiva, zapravo su svaka na svoj način bile vrlo oseljive. Osim rodbinske povezanosti spajalo ih je i zajedničko odrastanje na brloškom posjedu njihova djeda, uglednog posjednika Filipa Šufflaya, formalna pravna naobrazba i nepatvorena ljubav prema historiografiji i arhivskim vrelima. Rodbinska veza, materijalno naslijeđe, prijateljstvo i (vrlo često) financijsko pokroviteljstvo četiri godine starijeg Nikole Tomašića nad Emilijem Laszowskim proizveli su vrlo složen odnos koji se kretao od obostranog prijezira do posvemašnjeg obožavanja. Upravo je ta spona, skopčana s neizbježnim političkim igrama, više od svega bila zaslužna za smještanje središnje hrvatske arhivske ustanove u novu, funkcionalnu zgradu u kojoj se i danas nalazi, iako je u početku bilo zamišljeno drugačije.

Nikola Tomašić bio je istaknuti pravni povjesničar i političar svojega vremena. Diplomirao je i doktorirao pravo u Zagrebu, nakon čega je uslijedila briljantna karijera pospješena političkim pravovjerjem. Već je 1890. Tomašić postao pomoćni tajnik u Hrvatskom ministarstvu u Budimpešti, da bi dvije godine kasnije bio imenovan redovnim profesorom nacionalne ekonomije na Zagrebačkom sveučilištu. Istodobno je kao kandidat vladine Narodne stranke izabran u Hrvatski sabor. Bio je bliski suradnik bana Khuena Héderváryja, dok je ovaj upravljao Hrvatskom, a kad je ovaj 1910. postavljen za ugarskog ministra-predsjednika i Tomašić je dobio krišku mađaronskog političkog kolača postavši hrvatskim banom. To su razdoblje obilježile poli-

tičke igre s Hrvatsko-srpskom koalicijom, s kojom je Tomašić u maniri svog uglednijeg političkog zaštitnika, planirao surađivati samo dok se potonji ne obračuna s vlastitom oporbom u Ugarskoj, a zatim je destabilizirati i pretvoriti u novu khuenovsku Narodnu stranku. Poput većine hrvatskih članova Khuen Héderváryjeve Narodne stranke, Tomašić je bio konzervativac i protivnik demokratizacije političkog života.

Slovio je za iznimno načitanu i inteligentnu osobu. Bio je začasni član i podpiratelj JAZU, a svoju veliku biblioteku od nekih 30.000 svezaka oporučno je ostavio Sveučilišnoj knjižnici. U svojem najznačajnijem pisanom uratku, knjizi *Pacta conventa* (izašla kao prvi svezak u *Temelji državnog prava hrvatskoga kraljevstva*, 1910), Tomašić je plasirao tezu po kojoj ugarski kralj Koloman nije silom pokorio Hrvatsku, nego sklopio ugovor s hrvatskim plemstvom čime je očuvan hrvatski državni kontinuitet (što se na prvi pogled kosilo s njegovim političkim uvjerenjima i djelovanjem). Bio je osnivač i predsjednik Hrvatsko-slavonske hipotekarne banke.

I u privatnom je životu Tomašić bio vrlo osebujna ličnost. Bibliofil brižno održavanog izgleda, bogat i inteligentan, sklon erotici, fetišizmu i alkoholu, nagao, bahat i sebeljubiv. Rano je ostao bez oba roditelja te je s mladom sestrom i bratom ostao na skrbi majčine sestre (majke E. Laszowskog) i već spomenutog djeda. Sve je u životu postigao inteligencijom, upornošću i nezasitnom ambicijom. Ženio se dvaput, a zbog drugog je vjenčanja (budući da je prvu suprugu napustio) promijenio i vjeru. Nije bio škrtac. Seljaci u okolici njegovog posjeda Treščerovac kod Ozlja iznimno su ga cijenili zbog pomoći koju im je redovito pružao u novcu i naravi, a njegovu je širokogrudnost kroz cijeli život osjećao i Laszowski. Tomašić nije imao djece, što je prema nekima bio razlog raspada njegova prvoga braka. Bit će, ipak, da problem nije bio u prvoj supruzi i kasnijoj ženi njegova političkog protivnika Milana Šufflaya, budući da niti s puno mladom, unukom Ljudevita Gaja (za koju je S. Radić, usput rečeno, napisao da zbog njezine ljepote ne bi bilo čudno da je Tomašić promijenio i tri vjere), nije imao potomaka. Cjelokupan imetak oporučno je podijelio rodbini i supruzi koja je i sama preminula nedugo poslije njega.¹

Tomašićev četiri godine mlađi bratić Laszowski bio mu je po mnogočemu suprotnost. Razmaženi jedinac, slab đak i student, kojeg je u mladosti često trebalo vući (ili gurati). Neambicioznost i neodlučnost u izboru zanimanja i školovanju nestala je odlaskom nemalog brloškog posjeda njegove majke „na bubanj“ upravo zahvaljujući potraživanjima nasljednog dijela Nikole Tomašića. Neimaština i rođenje izvanbračnog djeteta usmjerili su Laszowskog na životni put potpuno različit od ranijeg. Prisiljen naći bilo kakvu materijalnu sigurnost, „preko veze“ se zaposlio u zagrebačkom Zemaljskom arhivu, studirajući usporedo na Pravnom fakultetu. Ustanovu u kojoj se zaposlio, a koja je u to vrijeme zapuštena čamila na repu svih ostalih domaćih kulturnih i znanstvenih institucija, zajedno sa svojim „prvim i jedinim šefom“ I. Bojničićem, uspio je izdići na razinu prepoznatljivih društvenih ustanova.

Zaslugom ili inicijativom Laszowskog Zemaljski je arhiv obogaćen brojnim vrijednim akvizicijama, pokrenut je *Viestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* (1899), kao prvi arhivistički časopis u nas, a 1913. Arhiv je uselio u prostore istočnog krila nove zgrade Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva izgrađene na tadašnjem Mažuranićevom trgu, riješivši tako jedan od najvećih problema od samog njegovog osnutka.

¹ Usp. Stipančević, M. *Emilij Laszowski - pripadnik hrvatske intelektualne elite na prijelazu 19. i 20. stoljeća* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2012). *Passim*.

Istovremeno, Laszowski se nije prometnuo u značajnijeg arhivističkog teoretičara. Njegova su metodološka saznanja ostala rudimentarna, crpljena isključivo iz terenskoga rada na sabiranju i očuvanju materijala koje je doslovce trebalo spašavati od fizičkog propadanja. Na tom je „kustodijalnom“ načelu bilo zasnovano njegovo cjelokupno djelovanje tijekom dugog radnog vijeka provedenog u središnjoj hrvatskoj arhivskoj ustanovi, zbog čega je na račun svoje teorijske nazadnosti u kasnijem razdoblju znao trpjeti neopravdane kritike „modernih“ domaćih arhivista.

Vrlo rano počeo se baviti i zaštitom spomeničke baštine, napose starih gradova i utvrda, a javnosti je postao poznatiji osnivanjem i dugogodišnjim djelovanjem u Družbi „Braća Hrvatskog Zmaja“, o čemu su do sada ispisane brojne stranice, pa ćemo na ovom mjestu samo pripomenuti da su djelovanjem Družbe utemeljeni zagrebački Gradski muzej, Gradska knjižnica, Gradski arhiv (1907) te „Dobrovoljno društvo za spasavanje“, kao prva organizirana i izvježbana služba za pružanje hitne medicinske pomoći u Zagrebu (1909). Njegov publicistički opus bio je također vrlo dojmljiv. Iako se ne može govoriti o preciznim brojevima, nije pogrešno tvrditi da je tijekom polustoljetnog razdoblja objavio više stotina knjiga, brošura, stručnih članaka i drugih priloga u preko šezdeset periodika.

Privatni život Laszowskog bio je još burniji od onoga njegovog mecene i svojevrsnog mentora Tomašića. Ženio se tri puta, nadživio sve tri supruge, podigao četvero djece, mijenjao vjerska i politička uvjerenja što iz praktičnih, što iz dogmatskih i ideoloških razloga, proputovao čitavu Europu te surađivao s većinom vodećih intelektualaca i društvenih djelatnika svojega vremena...²

... i upravo je spomenuti dvojac (s kormilarom u Budimpešti) bio zaslužan za izgradnju zgrade Sveučilišne knjižnice u koju je s(p)retno dospio i fundus Zemaljskog arhiva. Za takav velik i skup projekt je, kao i danas, trebalo potaknuti senzibilitet političkih elita koje su upravljale društvenim i kulturnim prioritetima. Niti drugi potrebni poticaji u bitnom se nisu promijenili do današnjeg vremena. I tada je za provedbu ozbiljnijih zahvata (pa makar i na mikrorazini, a o golemim investicijama da ni ne govorimo), bilo potrebno promovirati se u utjecajnim krugovima. U suprotnom se gotovo ništa ili vrlo malo toga moglo pokrenuti s mrtve točke što će nam, nadam se, ilustrirati kasnije navedeni reci. Iz njih je razvidno da se o uređenju prostorija Zemaljskog arhiva desetljećima nije vodila gotovo nikakva briga te da je preseljenje u nove prostore bilo daleko više plod sretnih okolnosti (čitaj prijateljskih veza s političkim moćnicima), negoli neke sustavne brige za pisanu povijesnu baštinu.

O nastanku i razvoju Zemaljskog arhiva u Zagrebu

Razvoj arhivâ u Hrvatskoj, a pod tim se u najvećoj mjeri (barem u počecima) podrazumijeva razvoj središnjeg, Zemaljskog arhiva u Zagrebu, slijedio je razvojnu liniju stvaranja arhivâ u čitavoj Monarhiji. Nakon prve faze u kojoj su gradivo čuvali sami stvaratelji, sredinom 19. st. otpočelo je sustavno djelovanje na stvaranju institucija koje su prikupljale i čuvala arhivalije raznih što službenih, što privatnih provenijencija. Kako nam na ovome mjestu nije cilj donositi iscrpan povijesni pregled razvoja arhivâ i arhivistike kao struke, jer bi to zahtijevalo znatno više prostora i vremena, pažnju ćemo radi lakšeg razumijevanja daljnjeg teksta posvetiti samo ključnim događajima u tom procesu.

² Usp. Stipančević, M., nav. dj.

Uvriježeno je mišljenje da je zametak osnivanja središnjeg arhiva bila odluka Hrvatskog sabora iz 1643. da se izradi posebna škrinja (*Cista privilegiorum Regni Slavoniae*) za čuvanje povlastica Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije odnosno državnopravni dokumenti od velike važnosti za obranu hrvatskih municipalnih prava spram Ugarske kraljevine i njezinih pretenzija.³

Iako je do sredine 19. st. još bilo pokušaja sustavnog prikupljanja i čuvanja najvažnijih povijesnih dokumenata iniciranih ponajprije od Sabora⁴, tek 1848. pojavili su se stvarni institucionalni obrisi Zemaljskog arhiva Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, koji je otada i počeo nositi spomenuto ime. U isto je vrijeme promijenjena i nadležnost nad ustanovom, pa je tako za razliku od dotadašnjeg *Archivum Regni* koji je djelovao kao ustanova Sabora, Zemaljski arhiv prešao u nadležnost izvršnih tijela vlasti (Bansko vijeće, Vlada i Namjesništvo). Od tog vremena Arhiv je postupno počeo dobivati značajke arhiva u modernom smislu te riječi, pa se u njemu više nije čuvalo isključivo gradivo Sabora, nego je postao ustanovom u kojoj su se prikupljale i čuvale arhivalije nastale djelovanjem raznih stvaratelja. Ova mu je značajka dala i temeljno obilježje središnje arhivske ustanove u Hrvatskoj.⁵

Cjelokupna situacija bila je, dakako, potaknuta narodnim preporodom i političkim zbivanjima koja su dovela do kidanja veza Hrvatske s Ugarskom te povećanom potrebom da se prikupljanjem i proučavanjem arhivskoga gradiva dodatno utvrde državnopravni temelji tih postupaka. U to je vrijeme, ponajprije djelovanjem Ivana Kukuljevića Sakcinskog, koji je 1848. imenovan zemaljskim arhivarom, u Hrvatsku vraćeno mnoštvo gradiva koje je nastankom te funkcionalnom i povijesnom pripadnošću i bilo njezino vlasništvo. Nažalost, nakon ponovne uspostave državnopravnih odnosa u okviru Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868., najznačajniji dio tih arhivalija vraćen je u Budimpeštu 1885. u poznatoj aferi oko „komorskih spisa“.⁶

Središnja djelatnost vezana za Zemaljski arhiv od sredine 19. st. postalo je prikupljanje izvora za hrvatsku povijest poradi njihova objavljivanja, ali i koncentriranja u središnjoj arhivskoj ustanovi. Shodno tome, pokrenuto je i rješavanje uređenja arhiva u samostalnu instituciju, a tada su se počela postavljati i temeljna pitanja arhivistike i arhivske službe 19. st. (a i kasnije), koja su se odnosila na osiguravanje primjerenih prostora, stručnog osoblja, izradu popisa arhivalija te stvaranje arhivske knjižnice.⁷

³ Škrinja privilegija povjerena je 1643. na čuvanje zagrebačkom Kaptolu. Tek 1763. prenesena je u ondašnju Zemaljsku kuću, a 1809. u Banske dvore, od kada su oni postali domom Zemaljskog arhiva sve do preseljenja u novu zgradu na Mažuranićevom trgu 1913. (usp. Pandžić, M. Povodom 350. obljetnice izrade škrinje povlastica/sloboština „Arhiva“ Kraljevstva Hrvatske (1643-1993). *Arhivski vjesnik* (Zagreb), 36, 1993., str. 7-21; Karaman, I. Djelatnost Ivana Kukuljevića kao zemaljskog „arhivara“ (1848-1860). *Studije i prilozi iz arhivistike*. Zagreb : Arhiv Hrvatske, 1993. str. 24).

⁴ Tako je primjerice 1827. donesena odluka o osnivanju posebnog saborskog odbora za sakupljanje municipalnih prava i zakona Kraljevine Hrvatske.

⁵ Kolanović, J. Institucionalizacija arhivske službe u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st. U: *Stjepanu Antoljaku u čast*. Kolanović, J. (ur.) Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2003. str. 97-98.

⁶ Odlukom bana Khuena Héderváryja u Mađarsku su vraćeni iznimno vrijedni spisi ukinutih samostana i konfisciranih posjeda hrvatskih plemićkih obitelji koji su postali vlasništvom Ugarske komore: Neoregistrata acta, Urbaria et conscriptiones, Relationes fiscalium procuratorum, Relationes commissariorum regionum, Acta publica. (Kolanović, J., nav. dj., str. 99)

⁷ Kolanović, J., nav. dj., str. 100.

Upravo na inzistiranje I. Kukuljevića 1852. ban je odobrio zapošljavanje tri službenika koji su započeli rad na popisivanju i katalogiziranju gradiva arhiva. Pored toga, osigurana su i određena sredstva za dnevnice i kancelarijske potrebe, a donekle je riješeno i pitanje prostora. Osim što su uređene prostorije u kojima je Arhiv bio smješten, dodijeljena mu je još jedna prostorija u kojoj se do tada nalazila vladina pisarnica.⁸ U to su vrijeme nastala i prva obavijesna pomagala, nabavljene prve arhivske kutije za tehničko opremanje gradiva, a postavljeni su i temelji arhivske knjižnice nabavkom paleografskih i diplomatskih priručnika te zbirki zakona Kraljevine.⁹

Arhiv je od tog vremena postao i neraskidivo vezan za historiografiju kao znanstvenu disciplinu. Ta povezanost u kojoj je čitava djelatnost arhiva bila u funkciji znanstvenog proučavanja prošlosti, a arhivistika samo pomoćna povijesna disciplina, bila je prevladavajuća tijekom sljedećih stotinu godina. Temelj takvog pristupa arhivskome gradivu bio je sveden na problematiku njegova prikupljanja, zaštite (*custodi-ae*), i čuvanja (*conservationis*), pa se spomenuto razdoblje u razvoju arhivske struke u kojem je sva briga bila usmjerena isključivo na čuvanje gradiva često naziva „kustodijalnim“.¹⁰

Jedno od ključnih pitanja vezanih za Zemaljski arhiv u drugoj polovici 19. st. bilo je i njegovo zakonsko uređenje. Iako su pokušaji donošenja zakonske osnove postojali još od 1865., sve do uređenja odnosa između Hrvatske i Ugarske prijedlozi nisu uspijevali zadobiti vladarevu sankciju. Jedan od razloga bio je i taj što se u njima navodilo da bi zemaljskog arhivara trebao imenovati Sabor na prijedlog Akademije, a ne ban, kako je to propisano Zakonom o uređenju Zemaljskog arhiva u Zagrebu iz 1870.¹¹ Zbog čega se inzistiralo na takvom rješenju postalo je jasno 1885. kada je Khuen Héderváry naredio odnošenje „komorskih spisa“ u Budimpeštu i njihovo uključivanje u fundus nedavno osnovanog mađarskog Zemaljskog arhiva.¹²

Istodobno s raspravom o Zakonu o Zemaljskom arhivu vodila se i rasprava o korištenju arhivskoga gradiva i akvizicijskoj politici. Naime, poseban je saborski odbor trebao raspravljati o upotrebi arhivskoga gradiva te pripremiti uredbu o korištenju spisa kao nadopunu Zakona. Prijedlog saborskog odbora iz 1866. govorio je o pravilima korištenja gradiva, prisezi zemaljskog arhivara i uputama vezanim za prikupljanje arhivalija. U njemu se na prilično suvremen način predviđala upotreba arhivskoga gradiva u službene, privatne i znanstvene svrhe. Dopuštenje za korištenje trebao je davati zemaljski arhivar (u njegovoj odsutnosti arhivski pristav), dok se za uporabu gradivo nastalog nakon 1830. morala ishoditi posebna dozvola saborskih ili upravnih vlasti. U prisezi su naslovljene temeljne obveze zemaljskog arhivara usmjerene na čuvanje i brigu o arhivalijama te osoblju Arhiva, dok su se upute za sakupljanje arhivalija odnosile na pokušaj da se Zemaljski arhiv učini središnjom ustanovom za prikupljanje arhivskoga gradiva u kojemu bi bili smješteni materijali ne samo državnih tijela,

⁸ Karaman, I., Djelatnost Ivana Kukuljevića ... str. 26-28.

⁹ Kolanović, J., nav. dj., str. 102.

¹⁰ Za razliku od „kustodijalnog“ pristupa, suvremena „postkustodijalna“ načela pokušavaju arhive i arhivsku službu oblikovati ne samo kao čuvaru gradiva, nego i kao informacijske posrednike koje drugim ustanovama pružaju podršku u upravljanju njihovim informacijskim izvorima.

¹¹ Više o ovome vidi u: Stulli, B. Zakon o uređenju zemaljskog arhiva u Zagrebu iz godine 1870. *Arhivistika i arhivska služba: Studije i prilozi*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 1997., str. 78-97.

¹² Kolanović, J., nav. dj., str. 107-108.

nego i nižih upravnih organa (županije, gradovi), kao i privatno arhivsko gradivo, npr. obiteljskih i crkvenih arhiva.¹³

Iako ovi prijedlozi u formalnom smislu nisu dobili potvrdu, može se tvrditi da su u određenoj mjeri usmjerili arhivsku djelatnost te da se na temelju ovih naputaka u redovitom obavljanju arhivističkih djelatnosti postupalo i nakon donošenja kratke zakonske osnove o Zemaljskom arhivu iz 1870. Pokušaj ostvarenja ideje o centralizaciji arhiva ponovljen je i 1875. u isto vrijeme kada je od strane Senata Zagrebačkog sveučilišta bilo zatraženo otvaranje mjesta za jednog profesora koji bi istovremeno radio i na sveučilištu predajući pomoćne povijesne znanosti.¹⁴ Nažalost, niti jednom niti drugom zahtjevu nije udovoljeno, a Zemaljski je arhiv ostao tavoriti na repu onodobnih hrvatskih znanstvenih i kulturnih ustanova. U takvim ga je uvjetima zatekao i Laszowski.

Uređenost prostora Zemaljskog arhiva do preseljenja u novu zgradu

Prilike vezane za prostorni smještaj pojedinih Vladinih ureda i državnih ustanova krajem 19. st. bile su takve, da uopće ne čudi što je situacija s prostorijama prilično društveno marginaliziranog Zemaljskog arhiva bila više nego zabrinjavajuća. U to je vrijeme, naime, veliki broj spomenutih institucija bio „podstanarom“ u privatnim kućama uglednih zagrebačkih trgovaca ili potomaka bogatih plemićkih obitelji, jer državna uprava nije mogla namaknuti sredstva kako bi riješila pitanje trajnog smještaja nekih svojih najvažnijih tijela. Tako je npr. gotovo cijeli Unutarnji odjel Zemaljske vlade bio razmješten na nekoliko lokacija u privatnim kućama obitelji Kulmer, Hellenbach i Jelačić na Gornjem gradu, neka nadleštva Banskog stola bila su smještena u kući M. Derežan i M. Hempel u Opatičkoj ulici, dok se Statistički ured nalazio u iznajmljenim prostorima Prve hrvatske štedionice u Dugoj ulici. Najamnina koju je za smještaj nekih svojih službenih organa Vlada početkom 20. st. morala godišnje isplaćivati drugim privatnim ili pravnim osobama, iznosila je gotovo 27 i pol tisuća kruna.¹⁵

Shodno spomenutom, nimalo ne začuđuje što je stanje koje je Laszowski pri dolasku u Arhiv zatekao bilo uistinu katastrofalno.¹⁶ Samo u grubim crtama govoreći, arhivske prostorije (dvije oveće sobe za pohranu i *uredovnica*) koje su se nalazile u prizemlju *Banske palače*¹⁷ izgledale su otprilike ovako: na hodniku ispred soba rasla je

¹³ Kolanović, J., nav. dj., str. 109-110; B. Stulli, nav. dj., str. 85-88.

¹⁴ Kolanović, J., nav. dj., str. 110.

¹⁵ HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu, III-249/1900., kut. 439.

¹⁶ Usp. opis prostorija Arhiva u: Laszowski, E. Kamo da se spremi naš zem. arhiv. *Narodne novine* (Zagreb). 103(1910), str. 7. O uređenju i zaposlenicima Arhiva od sredine 19. st. naovamo opširnije vidi u: Karaman, I. Djelatnost Ivana Kukuljevića kao zemaljskog „arhivara“ (1848-1860) te Zemaljski arhivari A. Štriga, F. Pogleđić i J. Miškatović. *Studije i prilozi iz arhivistike*. Zagreb : Arhiv Hrvatske, 1993., str. 23-32; 33-41.

¹⁷ Banski dvori. Zgrada na zapadnoj strani Trga sv. Marka na zagrebačkom Gornjem gradu u kojoj se od 1809. do 1918. nalazilo sjedište hrvatskih banova. Kupljena je od zagrebačkog trgovca Ferdinanda Kulmera, nakon što je odlučeno da u bivšoj zgradi u kojoj je Sabor dijelio prostore sa Zagrebačkom županijom više nema dovoljno mjesta za normalno obavljanje poslova. Trokrilna jednokatna kuća što ju je Ivan Kulmer započeo graditi 1801. na mjestu bivše gradske oružnice i crkve Sv. Uršule, nedovršena je prodana Vladi. Nakon dovršetka gradnje i renoviranja, 1809. postala je domom hrvatskoga bana (odatle i naziv „Banska palača“ ili „Banski dvori“), a u njezinim su prostorima još bili smješteni Banski stol i Zemaljski arhiv. Od obitelji Rauch 1837. otkupljeno je današnje sjeverno krilo Banskih dvora, a nakon dogradnje sjevernog i zapadnog krila u taj su dio smješteni uredi Banskog stola. Posljednja velika nadogradnja dogodila se 1882. proširenjem sjeverozapadnog kompleksa. (Dobronić, L. Palača Hrvatskog sabora. U: *Hrvatski sabor*. Kolanović, J., Stančić, N., Sabol, Ž., Sirotković, H., Dobronić, L. (ur.) Zagreb : Sabor Republike Hrvatske, Nakladni zavod Globus, Školska knjiga, 1994., str. 112-115.; Kampuš, I., Karaman, I. *Tisućljetni Zagreb*. 5. izdanje. Zagreb : Školska knjiga, 1994., str. 154-155).

mahovina, zidovi na kojima je visjelo nekoliko izbljedjelih slika bili su posve otrcani i ruševni. Prozori su također bili propusni, stari i rasušeni, bez zastora i vanjskih stakala, zaštićeni jedino željeznim rešetkama i drvenim tablama.

Radi svega toga Laszowski se već nepunih godinu dana po zaposlenju, u svibnju 1892. odlučio obratiti Odjelu za unutarnje poslove Kraljevske zemaljske vlade i zatražiti najnužniju sanaciju prostora bez koje po njegovu sudu Arhiv nije mogao služiti svrsi. Naglašavajući da se radi o hitnim intervencijama, zatražio je nabavku dvostrukih prozora i zastora radi bolje zaštite od atmosferskih prilika, posebice ljetnih vrućina i zimskih studeni, popravak i bojanje drvenog poda i postavljanje tepiha, ličenje zidova, ugradnju novih peći za kancelariju i arhivske sobe radi bolje zaštite dokumentata, presvlačenje hodnika cementom ili asfaltom, izradu ormara za smještaj spisa, nabavku najnužnije bibliotečne građe te slika kralja i bana koje bi krasile arhivsku pisarnicu.¹⁸ Iako pretpostavljena sredstva za zatražene popravke nisu bila pretjerano visoka, prema sačuvanim dokumentima čini se da se Vlada na većinu njih oglušila. Ostalo je zabilježeno da su osim zatraženih slika nabavljene svega dvije pljuvačnice, naslonjač te jedna polica za knjige.¹⁹

Zanimljivo je napomenuti da se namještaj Arhiva do sredine 19. st. sastojao od dva pisaa stola sa četiri stolca, dva ormara, sedam velikih polica za spise te „Škrinje privilegija“. Kukuljevićevom inicijativom tijekom 1852. i 1853. za arhivara je nabavljen pisaa stol prekriven zelenim suknom i drveni naslonjač presvučen kožom, još dva pisaa stola, osam stolaca, mala polica za tekuće spise, ormar i šest velikih polica za arhivalije, dva ormara za pranje s umivaonicima i ručnicima, tintarnice, ravnala, pernice, škare za papir, četke za odijela i čišćenje prašine, metle i dr. Namještaj za Arhiv izradio je domaa stolar M. E. Sachs za cijenu od 461,6 forinti.²⁰ Vrlo vjerojatno je barem dio tog namještaja dočekaao dolazak Laszowskog i Bojničića u Arhiv.

Oko uređenja dotrajalih arhivskih prostorija osobito se uznastojalo nakon dolaska povjesničara dr. Ivana Bojničića za ravnatelja Zemaljskog arhiva. Na njihovu inicijativu, a nakon opetovanih molbi²¹ zbog uistinu *neopisivo trošnog stanja*, 1895. uređena jedna spremišna soba i uredovnica s hodnikom te zahod, a s kvalitetom odrađenog posla bio je zadovoljan i sam ban koji je osobno došao pregledati novouređene prostore.²² Istovremeno je za smještaj gradiva nabavljeno i oko 1.000 odgovarajućih kartonskih *škatulja*.²³ Shodno spomenutom, Ravnateljstvo arhiva predložilo je nadležnima nastavak poslova oko popravaka druge arhivske spremišne prostorije, kao i daljnju nabavku arhivskih kutija, što je i učinjeno sljedeće, 1896. godine. Tada je dovršena obnova dotrajalog hodnika, izvršen popravak i ličenje druge

¹⁸ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 25/1892., kut. 7.

¹⁹ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 44/1893., kut. 7.

²⁰ Karaman, I. Djelatnost Ivana Kukuljevića..., str. 28.

²¹ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 115/1894., 3/1895., kut. 8.

²² Cjelokupan posao na uređenju 1895. stajao je 544,72 forinti, a od te je sume građevinskom poduzeću isplaćeno 253,85, stolaru 48,96, tvornici parketa 59,31, limaru 88,50, slikaru (vjerojatnije ličiocu) 20, staklaru 7,80, bravaru 26,30 te pečaru 40 forinti. Zanimljivo je napomenuti da je nova *uredovnica* uređena iz *predsobe* u kojoj je dotad stajao potpuno neupotrebljiv i derutan zahod zbog čega niti sama prostorija nije imala funkcije.

²³ Za izradu spomenutih kutija (ili bolje reći fascikala) zagrebački je knjigoveža Stanko Tkalec od Zemaljske vlade bio namiren svotom od 100 forinti.

spremišne prostorije te obavljeno uređivanje prozora kao i izrada novih stalaža za smještaj arhivalija.²⁴

Zahtjevima za obnovom prostorija i nabavkom novog inventara, stanje Arhiva nastojalo se popraviti i polovičnim rješenjima. Tako je istodobno s popravcima prikupljeno i nešto odgovarajućeg namještaja nakon što je Vlada odobrila zahtjev da se Arhivu ustupi nekoliko rabljenih staklenih vitrina koje su neupotrebene stajale u prostorijama Arheološkog muzeja.²⁵ Tijekom 1898. zbog znatnog priljeva novih arhivalija dozvoljena je i nabava jednog većeg drvenog ormara s ladicama kojeg je izradio zagrebački stolar Rikard Šunko, a sljedeće je godine nabavljen i pisaci stol za ravnatelja Arhiva, dok je njegov stari i rasklimani popravljen i preuređen za arhivskog pristava, budući da je ovaj do tada radio na dotrajalom stolu koji je prema riječima Ravnateljstva izgledao kao *prava nakaza*.²⁶

U kakvim se uvjetima čuvalo arhivsko gradivo i kako je uopće izgledao Arhiv u to vrijeme (o razdoblju prije dolaska Laszowskog i Bojničića da i ne govorimo), svjedoči činjenica da se u istom hodniku u kojemu su bile smještene i arhivske prostorije, samo zidom odijeljena od pisarnice, nalazila i mala prostorija koja je služila kao drvarnica(!). Zbog kroničnog nedostatka prostora, ali i zbog opasnosti od požara (te djelovanja vlage koja je isparavala iz drveta onečišćujući zrak na hodniku i ostalim prostorijama), Ravnateljstvo je tijekom 1899. zatražilo njezinu prenamjenu i adaptaciju. Prema sačuvanoj dokumentaciji taj prijedlog nije prihvaćen najvjerojatnije zbog visine sredstava potrebnih za obavljanje tih poslova.²⁷

Potkraj iste godine Ravnateljstvo Arhiva je zbog povećanog opsega poslova na objavljivanju *Viestnika*, kao i potrebe olakšavanja komunikacije s drugim kulturnim i znanstvenim ustanovama poput Sveučilišne knjižnice i Akademije, zatražilo uvođenje telefonske linije i spajanje s postojećom centralom koja je, kako se čini, u to vrijeme već bila u upotrebi u Banskoj palači. Na ovu molbu Vlada se izgleda nije udostojala niti odgovoriti, a *Našastar pokušava* Arhiva iz 1903. ne spominje telefonski aparat kao dio inventara, pa sa sigurnošću možemo reći da molba bar do tog vremena nije bila uslišana.²⁸

Za daljnja ulaganja u popravke uredskih i spremišnih prostorija trebalo je pričekati novo stoljeće. Naime, tek je 1901. (po svemu sudeći opetovano) zatražen popravak uličnih prozora i uklanjanje vanjskih, fiksnih rešetki koje su smatrane opasnim za slučaj potrebe hitnog izmještanja arhivalija i osoblja uslijed požara ili druge katas-

²⁴ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 78/1895., kut. 8; br. 263/1896., kut. 9; HR-HDA-78. Zemaljska vlada. Predsjedništvo, sv. 1-9 c, br. 491/1895., br. 2726/1895., kut. 428).

²⁵ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 18/1895., 46/1895., kut. 8.

²⁶ Spomenuti je stolar za poslove obavljene za Zemaljski arhiv i Otpравништво vladina Odjela za unutarne poslove trebao biti isplaćen sa 112,26 forinti, međutim, ta su sredstva preko Zemaljske blagajne samo proslijeđena za podmirenje njegova duga na ime neplaćene stanarine vlasniku kuće u kojoj je stanovao. Zapanjujuća je i količina administrativne korespondencije koja je bila potrebna radi nabavke samo jednog komada namještaja. (HR-HDA-78. Zemaljska vlada. Predsjedništvo, sv. 1-9 c, br. 2084/1898., kut. 517).

²⁷ Budući da spomenuta prostorija nije imala niti prozore, niti daščani pod te da je bila potpuno derutna, Građevni odsjek Vlade poslove za njezinu prenamjenu i popravak procijenio je na visokih 1.339 forinti. (HR-HDA-78. Zemaljska vlada. Predsjedništvo, sv. 1-9 c, br. 2084/1898., kut. 517).

²⁸ HR-HDA-78. Zemaljska vlada. Predsjedništvo, sv. 1-9 c, br. 5250/1899., kut. 517; HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 209/1899., kut. 11; br. 273/1903., kut. 13.

trofe. Zatraženo je proširenje i adaptacija pisarske sobe odnosno knjižnice te uklanjanje oronule vodovodne instalacije.²⁹ Čini se da je molbi ovoga puta barem djelomično udovoljeno, jer je do kraja iste godine pisarnica doista bila proširena pregrađivanjem dijela hodnika, zbog čega je uprava ustanove od Vlade zatražila nekoliko komada namještaja kako bi novu prostoriju uspjela privesti svrsi.

Tom je prilikom zatražena nabavka sljedećeg namještaja: *ura* za pisarnu pristava, svjetiljka s *auerovom* žaruljom za pisarnu ravnatelja arhiva (do tada je Arhiv imao samo jednu svjetiljku koju su po potrebi koristili svi zaposlenici), *vjesionik (Kleiderstock)* za odijelo u sobi ravnatelja, *klinčanica (Kleiderhacken)* za sobu pisara, *3 pluvaonika, 3 košare za papir, 3 čilima za pod pisači stol* te *pult za pisanje (Stehpult)* za pristava Arhiva, jer mu je sjedenje *škodilo zdravlju*. Prema *Našastaru pokućstva* iz 1903. da se naslutiti da su barem neki od ovih predmeta nabavljeni, iako je opremljenost uredskih i spremišnih prostorija i dalje bila više nego oskudna.³⁰

Kako je Zemaljski arhiv još dolaskom Khuena Héderváryja za bana izgubio jednu oveću prostoriju koja je prenamijenjena za vratara, Uprava ustanove je od samog dolaska Laszowskog i Bojničića nastojala ishoditi zamjenske prostorije. Vlada je doduše nudila neka polovična rješenja, kao primjerice sredinom 1902. kada je Arhivu odstupila jednu od prostorija u županijskoj zgradi,³¹ ali je ona bila toliko vlažna i derutna, da ista institucija koja ju je dodijelila za potrebe Arhiva nije nalazila sredstava za njezino osnovno uređenje. Osim toga, ta se prostorija nalazila izvan zgrade Banske palače u kojoj se nalazio Arhiv, pa je i zbog toga bila neprihvatljiva zbog udaljenosti i nemogućnosti nadzora nad arhivalijama. Ravnateljstvo je iz spomenutih razloga umjesto ove, zatražilo drugu prostoriju, tada korištenu kao ostavu, a koja se nalazila između prostorija Arhiva i banske kuhinje. Ova je soba kao prilično podesna za te svrhe još 1886. od strane Povjerenstva za uređenje Zemaljskog arhiva označena kao najprihvatljivije rješenje.

U kakvom su okruženju radili arhivski djelatnici svjedoči i istodobno traženje uklanjanja male, zidane kućice koja se nalazila s unutarnje strane dvorišta Banske palače uz prozor sobe arhivskog pristava. Kućica je, naime, posve priječila ulazak svjetlosti u arhivske prostorije, a nije imala nikakve posebne svrhe. Izvorno je pripadala dvorišnom zdencu, a kada je bunar zatrpan posve je izgubila značenje. Banica Héderváry u toj je kućici odlagala dječje igračke, a nakon njezina odlaska služila je portiru za držanje pilića(!).³²

Niti od ovih nastojanja za proširenjem prostorija arhiva na kraju nije bilo ništa. Jedino što je konkretno učinjeno u arhivskim prostorima tijekom sljedećih nekoliko godina, bili su popravci dotrajalih prozora, nabavka jedne nove police za smještaj gradiva, izmjena rasklimanih ulaznih vrata Arhiva koja su zamijenjena novima od čvrstog drveta te rušenje spomenute zidane kućice ispred prozora pisarnice pristava.³³

Uprava je u još dva navrata prije konačnog početka rješavanja problema s prostorom, tj. izgradnjom nove zgrade Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva, nastojala povećati i urediti spremišne i uredske prostorije. Tako je početkom 1907. Vladi

²⁹ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 121/1901., kut. 12.

³⁰ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 200/1901., 204/1901., kut. 12; 273/1903., kut. 13.

³¹ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 187/1902., kut. 12.

³² HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 198/1903., kut. 13.

³³ HR-HDA-78. Zemaljska vlada. Predsjedništvo, sv. 1-9c, br. 1777/1903., kut. 638.

upućena zamolba da se Arhivu namijene prostorije u novoj vladinoj palači,³⁴ međutim, do ostvarenja traženog nije došlo, pa je zahtjev za dodjelom prostorija za smještaj manje vrijednih arhivalija u bansku palaču ponovljen i dvije godine kasnije. Odgovor je i ovog puta bio sličan. Raspoloživih prostorija u novoj zgradi nije bilo, ali je Vlada ponudila zamjenske. Radilo se o predsoblju i trezoru Zemaljske blagajne u staroj saborskoj odnosno županijskoj zgradi. Ravnateljstvo Arhiva pokazalo je interes za ponudeno rješenje zatraživši preseljenje čitave ustanove u bivše prostorije Zemaljske blagajne.³⁵ No, preseljenje je ovoga puta iz nepoznatih razloga odgođeno.

Tijekom 1908. Ravnateljstvo je zatražilo uvođenje električnog svjetla u arhivske prostorije, jer su dotada korištene petrolejske lampe bile neprimjerene, što zbog mogućnosti izbijanja požara usljed pogrešnog rukovanja, što zbog davanja slabe jačine svjetla uz koje je bilo vrlo teško raditi. Pored toga, zatraženo je ličenje uredskih prostora budući da je od prošloga proteklo više od desetljeća te nabavka nove sjedeće garniture za ravnateljev ured. Iako molba nije uslišena, iz nje se može saznati koliko je zapravo uz sva dotadašnja nastojanja stanje arhivskih prostora bilo trošno. Naime, tadašnji se namještaj ravnateljeva ureda, te „reprezentativne“ prostorije u kojoj su se primali *najodličniji učenjaci Evrope*, sastojao od ormara i stalaže, *prastarog podera-nog fotelja*, starog kožnatog divana u privatnom vlasništvu zemaljskog arhivara te tri slamnata stolca, od kojih je dva također iz svojeg džepa namaknuo Bojničić.³⁶

Izgradnja zgrade Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva

Početak kraja mukama oko neprimjerenih prostora Zemaljskog arhiva koje su ga pratile od samog njegovog osnivanja, bio je nagoviješten tek kasnije, odlukom da se u novoj zgradi Sveučilišne knjižnice koja se namjeravala graditi, pronađe mjesta i za Zemaljski arhiv što je, kako se pokazalo, više bio plod sretnog spleta okolnosti, negoli dugoročnog planiranja. U tome je Laszowski također odigrao vrlo značajnu, ako ne i presudnu ulogu. Zahvaljujući njegovom osobnom poznanstvu, prijateljskoj i rodbinskoj vezi s tadašnjim banom, neposredno nakon početka konkretnih dogovora oko izgradnje nove zgrade Sveučilišne knjižnice, koji su se duže planirali i bili u punom jeku, u taj je projekt posve iznenadno uključen i Arhiv.

Inicijativa za gradnju zgrade Sveučilišne knjižnice koja se u to vrijeme nalazila skućena u nekoliko prizemnih prostorija zgrade Zagrebačkog sveučilišta u kojoj su se nalazili i Pravni i Mudroslovni fakultet,³⁷ pokrenuta je početkom 20. st., a prvi konkretni koraci u tom su smjeru započeli 1905. kada je Vladin Građevinski odjel izradio okvirnu proračunsku studiju gradnje. Sljedeće je godine Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade zagrebačkom Gradskom poglavarstvu uputio zahtjev za besplatnim ustupanjem zemljišta na području *Zapadnog perivoja*, kako bi se na tom prostoru izgradile dvije nove zgrade neophodne za smještaj važnih kulturnih institucija, spomenute Sveučilišne knjižnice i Narodnog muzeja, čiji su se odjeli nalazili razasuti na više lokacija u gradu. Gradsko je poglavarstvo na taj zahtjev pozitivno odgovorilo

³⁴ Danas zgrada Sabora na Markovom Trgu. (Više o zgradi Sabora vidi u: Dobronić, L., nav. dj., str. 109-119).

³⁵ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 86/1907., 90/1907., kut. 15; 19/1909., 49/1909., 50/1909., 55/1909., kut. 16.

³⁶ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 81/1908., kut. 16.

³⁷ Danas središnja zgrada Pravnog fakulteta na Trgu maršala Tita.

ustupivši prostor za izgradnju Sveučilišne knjižnice, a iste je godine pripremljen i oglas natječaja za najbolja arhitektonska rješenja izvedbe dviju zgrada.³⁸

Sredinom 1907. od Hrvatskog sabora ranije prihvaćena *Zakonska osnova* o izgradnji sveučilišne knjižnice³⁹ dobila je i vladarevu sankciju, pa nije posve jasno zbog čega je došlo do jednogodišnjeg zastoja u daljnjem planiranju izgradnje. Vjerojatno je razlog tome bio nedostatak financijskih sredstava zbog čega se od podizanja zgrade Narodnog muzeja u potpunosti odustalo. Vladi je, naime, postalo jasno da u početku planirana svota od 1,500.000 kruna za izgradnju obiju građevina, neće biti dostatna niti za dovršetak Sveučilišne knjižnice.⁴⁰ Zbog tih je razloga natječaj za izradu nacrtu zgrade Sveučilišne knjižnice ponovljen početkom 1909., a na njemu je, kako je poznato, najbolju ocjenu dobio rad domaćeg arhitekta Rudolfa Lubynskog.

Sav ovaj posao, međutim, do 1910. odvijao se mimo ikakva spomena smještanja Zemaljskog arhiva u novu zgradu koja se imala graditi na Mažuranićevu trgu. Stoga je najvjerojatnije posve točna tvrdnja Laszowskog, da je na neformalnom sastanku (točnije - na kavi) s tadašnjim banom Tomašićem u Banskim dvorima 14. svibnja 1910.⁴¹ osobno predložio donošenje odluke prema kojoj bi se u zgradi Sveučilišne knjižnice predvidio prostor i za smještanje Zemaljskog arhiva. Ban je, vjerojatno više nego dobro upućen u problematiku neodgovarajućih prostora ove ustanove, a kao pravni povjesničar i s priličnim senzibilitetom za pisanu povijesnu baštinu, prema riječima Laszowskog na taj sastanak odmah prizvao osobnog tajnika Ivana Mošinskog i dr. Milana Amruša, tadašnjeg šefa vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu, naloživši im da se pri planiranju izgradnje zgrade Sveučilišne knjižnice *ima računati i s prostorijskim zem. arhiva.*⁴²

Dalje je akcija tekla preko M. Amruša i građevinskog nadsavjetnika Vlade Augusta Pisačića, koji su o tom pitanju organizirali *anketu* među službenim osobljem i stručnjacima u Odjelu za bogoštovlje i nastavu u rujnu iste godine. Na sastanku na kojem su pored Laszowskog i Bojničića sudjelovali još i Amruš, Mošinski, Deželić, Lubynski, Pisačić te ban osobno, i službeno je odlučeno da se preinače prvotni projekti za izgradnju zgrade Sveučilišne knjižnice kako bi se u njoj mogle smjestiti i prostorije Zemaljskog arhiva. Osim ove u rujnu, još jedna *anketa* o izgradnji zgrade prema novom planu održana je i u prosincu 1910. Na njoj su pored Bojničića, Laszowskog, Deželića, Pisačića, Sitzera i Lubynskog sudjelovali i rektor Sveučilišta, dekani Bogoslovnog, Pravnog i Mudroslovnog fakulteta te kr. knjižničar I. Kostrenčić.⁴³ Usporedo s tim, Laszowski je s arhitektom Lubynskim, čiji je projekt izgradnje

³⁸ HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu, III-249/1900., kut. 439.

³⁹ Prijedlog *Zakona* prihvaćen je na 63. saborskoj sjednici održanoj 15. ožujka 1907.

⁴⁰ Valja napomenuti da je Zakon o izgradnji knjižnice predviđao namicanje potrebnih sredstava uzimanjem povoljnih zajmova i korištenjem sredstava iz raznih državnih fondova.

⁴¹ Za ovaj događaj Laszowski je na dva mjesta zabilježio dva različita datuma, 14. travnja i 14. svibnja, s tim da se potonji, s obzirom na kasniji razvoj prilika, čini vjerojatnijim.

⁴² HR-HDA-806. Laszowski Emilij. 1.4.6. Dnevnik 1910., kut. 4. Potvrda ove priče neizravno se može naći i u službenim dokumentima Vlade koji do sredine 1910. uopće ne spominju bilo kakvu namjeru da se u novogradnji smjeste arhivski prostori. Prva vijest o tome zabilježena je na dokumentu kojim se pozivalo na sastanak radi konačnog dogovora o izgradnji zgrade Sveučilišne knjižnice u kojoj će biti smješten i Zemaljski arhiv. (HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu, III-249/1900., kut. 440)

⁴³ HR-HDA-806. Laszowski Emilij. 1.4.6. Dnevnik 1910., kut. 4; HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu, III-249/1900., kut. 440.

zgrade Sveučilišne biblioteke bio prihvaćen kao izvedbeni,⁴⁴ načinio osnovne preinake kako bi nacrti odgovali novoj namjeni zgrade.

Laszowski je zabilježio da je njegov šef Bojničić bio protivan tom prijedlogu, smatrajući da Arhiv ne treba micati iz Banskih dvora koji su sami po sebi *historičko mjesto*, na periferiju grada daleko od središnjih državnih institucija. Čini se da je od novog prijedloga pokušavao odgovoriti i samog Tomašića, ali je ovaj ostao pri ranijoj odluci.⁴⁵ Dodatna je to potvrda teze, da je za ideju smještanja Arhiva u novu zgradu Knjižnice bio zaslužan isključivo Laszowski, dok se njezina realizacija, kako je to i sam zabilježio, valja pripisati Tomašićevoj odluci. Posve je sigurno da su u ovom poslu veliku ulogu odigrale i snažne prijateljsko-rodbinske veze Laszowskog s tadašnjim banom.

Kako je bilo dogovoreno i da se nove arhivske prostorije urede po suvremenim načelima arhivske struke posebice na polju sigurnosti i praktičnosti te kako je prijedlog načina izgradnje Sveučilišne knjižnice već bio riješen temeljem proučavanja najznačajnijih knjižnica u Monarhiji i Njemačkoj, zaslugom pristava i kasnijeg ravnatelja Sveučilišne knjižnice dr. Velimira Deželića i vladina inženjera Kazimira Sitzera, Ravnateljstvo arhiva odlučilo se povesti za tim primjerima. Od Vlade je zatražena i dobivena dozvola da se Laszowskog uputi u neke od najvažnijih europskih arhiva kako bi se na temelju tamošnjih graditeljskih i arhivističkih iskustava podastrla optimalna rješenja za uređenje novih spremišnih, korisničkih i uredskih prostora.⁴⁶

Uz Laszowskog na to je službeno putovanje poslan i spomenuti inženjer K. Sitzer. Zadatak im je bio obići i s arhivističkog i tehničkog stajališta proučiti neke od najznačajnijih arhiva u Monarhiji, Njemačkoj i Švicarskoj te o svemu načiniti iscrpne izvještaje korisne za projektiranje unutarnjeg uređenja arhivskih prostorija nove zgrade Sveučilišne knjižnice i Arhiva.⁴⁷

Po povratku s dvadesetodnevnog putovanja, prilikom kojeg su posjetili čak četrnaest arhivskih ustanova diljem Europe,⁴⁸ izaslanici su doista izradili opširan i precizan službeni izvještaj o pojedinim arhivima i karakteristikama njihovih zgrada, spremišnih i uredskih prostorija, namještaju i načinima tehničkog opremanja, čuvanja i korištenja arhivskoga gradiva. Dakako, s obzirom da su pohodili iznimno veliki broj ustanova, pažnju su ponajviše posvećivali onim segmentima uređenja koje su smatrali korisnima i primjenjivima u domaće svrhe. Temeljem tog iskustva i vrlo studioznog pristupa proučavanju spomenute problematike, sastavljen je i zaključni prijedlog u kojem je Laszowski iznio detaljne zahtjeve za uređenjem arhivskih prostorija u novoj zgradi čija je izgradnja već bila započela. Nije se to odnosilo samo na spremišne prostore i njihovo opremanje odgovarajućim inventarom, već i na trezor, izložbenu prostoriju, priručnu knjižnicu, čitaonicu, katalog, hodnike, sobe podvornika, ravnatelja, pristava i pisara, odnosno arhiv u cjelini. Posebice je velika briga posve-

⁴⁴ Lubynskom je za posao izrade i za kasnije preinake izvedbenih nacrti zgrade isplaćeno ukupno 35.000 kruna (HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu, XII-38/1914., kut. 806).

⁴⁵ HR-HDA-806. Laszowski Emilij. 1.4.6. Dnevnik 1910., kut. 4.

⁴⁶ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 154/1910., 62/1911., kut. 17.

⁴⁷ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 70/1911., kut. 17.

⁴⁸ Posjetili su i proučili C. i kr. kućni i dvorski arhiv u Beču, Arhiv Njemačkog reda u Beču, Zemaljski arhiv u Brnu, Češki zemaljski arhiv u Pragu, Arhiv grada Praga, Glavni državni arhiv Kraljevine Saske u Dresdenu, Kraljevski tajni kućni arhiv u Charlottenburgu, Državni arhiv u Magdeburgu, Kraljevski državni arhiv u Düsseldorfu, Državni arhiv kantona Basel, Arhiv Švicarskog saveza u Bernu, Bavarski državni arhiv te Kraljevski Bavarski ratni arhiv u Münchenu.

ćena sigurnosti arhivskoga gradiva kao i njegovoj dostupnosti korisnicima.⁴⁹ Ovi su zahtjevi ili barem veliki dio njih, doista provedeni prilikom gradnje i opremanja arhivskih prostora u istočnom krilu nove zgrade o čemu svjedoči precizan popis pokućstva namještenog u novim arhivskim prostorima.⁵⁰

Podizanje zgrade Sveučilišne knjižnice, ove, kako će se kasnije pokazati najznačajnije građevine hrvatske secesije smještene u zagrebačkoj „Zelenoj potkovi“, trajalo je nešto manje od tri godine. Gradnja je započela 21. veljače 1911. za vrijeme banovanja Nikole Tomašića, a zgrada je na korištenje predana 29. studenoga 1913. kada se na mjestu bana nalazio Ivan Škrlec Lomnički. Ukupno utrošena sredstva za njezinu izgradnju i opremanje namještajem (što ispočetka nije niti bilo planirano, jer je bilo predviđeno korištenje postojećeg namještaja Knjižnice i Arhiva), iznosila su 1,754.000 kruna.⁵¹ Dio njezine unutarnje izvedbe namijenjene Arhivu, bez sumnje zahvaljujući i djelovanju Laszowskog, mogao se podićiti primjerenom funkcionalnošću, čemu su kasnije svjedočile generacije arhivskih djelatnika i istraživača. Zanimljivo je da je na njegovu inicijativu, već kada je gradnja zgrade dospjela do razine terena, 4. srpnja 1911. u desnom zidu udubine za katedru u Velikoj čitaonici u ime Družbe „Braća Hrvatskog Zmaja“ postavljena spomenica pisana latinskim na pergameni, s osnovnim podacima o vremenu izgradnje zgrade Sveučilišne knjižnice i Arhiva. Spomenicu su prema riječima njezina autora potpisali Tomašić, Amruš, Velimir Deželić, Stjepan Širola, Lubynski te sam Laszowski.⁵²

Arhiv je u istočnom krilu zgrade bio smješten sve do 1996. kada mu je nakon preseljenja Nacionalne i sveučilišne knjižnice u novoizgrađene prostore, na korištenje dodijeljena zgrada u cijelosti.⁵³

Kad se početkom 1913. polako nazirao dovršetak izgradnje i uređenja nove zgrade, Ravnateljstvo Arhiva je od Predsjedništva Vlade zatražilo novčanu potporu u visini od 1.000 kruna kako bi pokrilo troškove preseljenja arhivalija i bibliotečnoga gradiva u nove spremišne prostore. Nešto novca planiralo se utrošiti i za nabavku omota i arhivskih kutija, jer se dio gradiva zbog sigurnosti nije mogao seliti u postojećem stanju.⁵⁴ Samo preseljenje imalo se obaviti pod neposrednim nadzorom Ravnateljstva u zatvorenim kolima kakva su se rabila za prijevoz namještaja. Gradivo je po otpremanju trebalo odmah biti smješteno na za nj predviđena mjesta, dok se prijevoz drugoga gradiva do svršetka ovog posla obustavljao. Knjižnica se mogla seliti otvorenim kolima, ali se u oba slučaja moralo paziti da se selidba obavlja isključivo za lijepog vremena. Arhiv je predložio da se kola za prijevoz naruče kod zagrebačke prijevozničke tvrtke „Elijas i Lach“, koju su znali kao pouzdanu i točnu, dok je za potrebe selidbe zatražena i pripomoć od barem četiri pouzdana podvornika ili težaka.⁵⁵

⁴⁹ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 207/1911., kut. 17.

⁵⁰ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 125/1913., kut. 18.

⁵¹ HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu, XII-38/1914., kut. 806.

⁵² HR-HDA-806. Laszowski Emilij. 1.4.9. Dnevnik 1913., kut. 4; Prijepis povelje vidi u: HR-HDA-635. Družba „Braća Hrvatskog Zmaja“. 5.3. Osnivanje ustanova, kut. 72.

⁵³ Vidi Zakon o prenošenju vlasništva i osnivačkih prava nad Nacionalnom i sveučilišnom bibliotekom u Zagrebu na Republiku Hrvatsku, U: *Narodne novine* : Službeni list Republike Hrvatske (Zagreb). 21(1995).

⁵⁴ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 17/1913., kut. 18.

⁵⁵ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 158/1913., kut. 18.

Vlada je s podosta zakašnjenja zaista i doznačila sredstva za preseljenje kako je u prijedlozima Ravnateljstva bilo naznačeno, tražeći kao i obično propisno obrazloženi račun po svršetku obavljenih poslova.⁵⁶ Zgrada je na uporabu djelatnicima Zemaljskog arhiva, čini se, bila predana 30. rujna 1913.,⁵⁷ kada je u nove prostore preseljeno 2.375 komada mapa i historijskih slika, 3.431 omot arhivalija te 2.676 svezaka knjiga, ukupne procijenjene vrijednosti od 737.549 kruna.⁵⁸

Iako konkretan službeni dokument ili izvještaj o preseljenju Arhiva nije pronađen, prema bilješkama Laszowskog, selidba kojom je osobno upravljao odvijala se od 6. do 11. listopada. Bio je to opsežan posao u kojemu je Laszowskom ponajviše pomagao podvornik Sveučilišne knjižnice Ivan Žarković. Da se preseljenje gotovo sigurno dogodilo početkom listopada 1913., svjedoči i dopis Ravnateljstva Arhiva Glavnog ravnateljstvu pošte i brzjava od 6. listopada, kojim se javlja da se Arhiv preselio u istočno krilo nove zgrade na Mažuranićevom trgu te da se pošiljke za tu ustanovu trebaju dostavljati na spomenutu adresu. Isto se da iščitati i iz dokumenta o primopredaji zgrade od 11. listopada 1913. koji je u ime Sveučilišne knjižnice potpisao V. Deželić. U njemu je neizravno potvrđeno da je u to vrijeme Zemaljski arhiv već bio preseljen u nove prostore, budući da je za odabir prijevoza inventara i gradiva predložena tvrtka „Elijas i Lach“ koja je već *stekla praksu* selidbom gradiva Arhiva. Inače, preseljenje knjižnice dovršeno je 29. studenoga, a prijevoznika je tvrtka za taj posao bila isplaćena svotom od 3.200 kruna.⁵⁹

Zapisnik o primopredaji novih prostorija potpisan je 3. listopada 1913., a u njemu su navedeni podaci o ukupnom inventaru novih arhivskih prostora kao i neke manjkavosti koje je trebalo otkloniti. Zapisnik o primopredaji u ime Arhiva potpisali su Bojničić i Laszowski, ispred Vlade A. Seifert, kao kr. tehnički savjetnik te arhitekt R. Lubynski.⁶⁰ Djelatnici Arhiva koji su se zajedno s arhivskim gradivom preselili u novouređene radne i spremišne prostore, pored Bojničića i Laszowskog bili su dr. Rudolf Horvat, dr. Aleksa Ivić te podvornik Dragutin Čižmek.⁶¹

Nije naodmet pripomenuti da je povrh posvemašnjeg zadovoljstva preseljenjem u nove, suvremeno opremljene arhivske prostore, bilo i manjih prigovora glede njezina uređenja. Ponajviše se to ticalo sigurnosti, pa se tako Ravnateljstvo požalilo da na prozorima prostorije predviđene za izložbu arhivalija nisu postavljeni zaštitni metalni kapci, da je iz predvorja knjižnice pristup Arhivu omogućen kroz staklena vrata

⁵⁶ Ukupni troškovi preseljenja iznosili su 1.028 kruna i 70 filira. (HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 314/1913., 93/1914., kut. 18).

⁵⁷ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 307/1913., kut. 18.

⁵⁸ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 125/1913., kut. 18.

⁵⁹ HR-HDA-806. Laszowski Emilij. 1.4.9. Dnevnik 1913., kut. 4; HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 323/1913., 327/1913., kut. 18; HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu, XII-38/1914, kut. 806.

⁶⁰ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 294/1914., kut. 19.

⁶¹ Zanimljivo je spomenuti da je podvornik Arhiva D. Čižmek i stanovao u novoj zgradi Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva. Pored njega, to su pravo još ostvarili Nikola Filipčić i Josip Pavić, kao podvornici Knjižnice te ložać Pavao Petrović. Kao podvornik Arhiva Čižmek je dočekao i kraj života. Umro je 8. prosinca 1920. nakon operacije na crijevima. Laszowski je zabilježio da je njegova bolest bila posljedica *potatstva* (alkoholizma), ali da je inače bio vrlo pošten i vrijedan čovjek. (HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu, XII-38/1914, kut. 806; HR-HDA-806. Laszowski Emilij. 1.4.15. Dnevnik 1919., kut 6)

koja ne jamče dovoljno sigurnosti, te da prozori uredskih i drugih arhivskih prostorija s uličnih strana nisu dovoljno zaštićeni. Tražilo se i stavljanje zastora na sve uredske prostorije radi zaštite arhivalija od svjetla, kao i uređivanje nogostupa do ulaza u Arhiv prije početka većih jesenskih kiša.⁶² Zatraženo je i postavljanje noćne straže oko zgrade Sveučilišne knjižnice i Zemaljskog arhiva, budući da se ona u to vrijeme nalazila na periferiji grada⁶³ te uličnih svjetiljki na uglove zgrade.⁶⁴ Dok je prvi zahtjev bar djelomice uvažen (straža je postavljena nešto sjevernije, kod zgrade Hrvatskog sokola⁶⁵), sljedeći, usko povezan s uređenjem nogostupa te završetkom svih poslova na Mažuranićevu trgu uključujući i izgradnju Kr. zemaljskog kemijskog laboratorija, morao je pričekati bolja vremena.

Bez obzira na sitne probleme vezane za nove arhivske prostore što su se s vremena na vrijeme pojavljivali, s punom sigurnošću može se tvrditi da je 1913. za duže vrijeme riješen jedan od najvećih problema arhivske struke - nedostatak suvremenih spremišnih i uredskih prostora, koji je bez sumnje kočio njezin daljnji razvitak. U seljavanjem u moderno opremljenu zgradu, Zemaljski se arhiv sa svojim djelatnicima naizgled mogao nadati još svjetlijim danima. Ipak, višegodišnji iscrpljujući svjetski sukob i geopolitičke promjene koje su nakon njega uslijedile, u najmanju su ruku usporile takav razvoj događaja.

Umjesto zaključka

Ako bismo na kraju u nekoliko rečenica pokušali svesti prethodne retke, bez ikakve bi se sumnje moglo reći da se od osnutka Zemaljski arhiv u svakom pogledu (od odnosa prema arhivskome građivu, pa do uređenja uredskih i spremišnih prostora) suočavao ne sa sustavnom brigom, nego sa sustavnom nebrigom središnjih državnih institucija koje su ga osnovala i koje su o njemu imale obvezu financijski i materijalno skrbiti. Da bude posve jasno, nisu to bila najpovoljnija vremena za znanost i kulturu, ali nisu baš bila niti najnepovoljnija (slijedio je veliki svjetski sukob i raspad države). Arhiv se jednostavno teško nametao interesu političkih elita i javnosti općenito. I tada su Narodni muzej, Sveučilišna knjižnica, Jugoslavenska akademija, Matica hrvatska i druge ustanove od nacionalnog značaja bile daleko prepoznatljivije i uglednije na zamišljenoj ljestvici kulturnih i znanstvenih vrijednosti hrvatskoga naroda. Tako je uostalom ostalo i dan-danas.

Laszowski i Bojničić ipak su nevjerojatnom predanošću i trudom uspjeli koliko-toliko izvući Zemaljski arhiv i arhivsku djelatnost iz potpune intelektualne ustajalosti, dajući mu obrise ozbiljne ustanove visoke kulturne i društvene vrijednosti. Međutim, ne može se oteti dojmu da je Arhiv napredovao onoliko koliko su to u danom trenutku željeli politički moćnici. Niti jedno namještenje, niti jedna intervencija, popravak, pregradnja, nabavka ormara ili najobičnije police nije mogla proći bez

⁶² HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 74/1913., 141/1913., 311/1913., kut. 18.

⁶³ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 335/1913., 351/1913., kut. 18.

⁶⁴ HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv, br. 339/1913., kut. 18; br. 17/1914., 355/1914., kut. 19.

⁶⁵ Danas Akademija dramskih umjetnosti na Trgu maršala Tita 5. (Prema mišljenju Kr. redarstvenog povjereništva grada Zagreba, od Arhiva zatražena dvojica stražara za čuvanje zgrade Sveučilišne knjižnice i Arhiva bila su prekomjerna, budući da je raspoloživih gradskih stražara ionako bilo malo, a i zbog činjenice da je jedan stražar bez poteškoća mogao biti koristan u čuvanju obje spomenute zgrade. (HR-HDA-78. Zemaljska vlada. Predsjedništvo, sv. II, br. 5968/1913., kut. 830)

obilate prepiske nekolicine činovnika i završnog blagoslova predstojnika nekog vladinog ureda (često i samog bana) s malo ili nimalo osjećaja za pisanu povijesnu baštinu. Temeljno pitanje tadašnje struke - smještanje u primjerene uvjete za čuvanje gradiva i rad zaposlenika, riješeno je zahvaljujući prijateljsko-rodbinskim vezama.

Tako je bilo u Zagrebu - sjedištu svih kulturnih i društvenih institucija, vlade i bana. Treba li se uopće govoriti o stanju na lokalnoj razini? Samo ilustracije radi, krajem 19. st. Srijemska je županija dio vrijednoga gradiva nastalog vlastitim radom držala u kukuružnjaku!⁶⁶ S takvim osjećajem spram vrijednosti arhivskih materijala za baštinu i identitet vlastitoga naroda morali su se suočiti spomenuti hrvatski arhivisti. Srećom, bilo im je jasno da se kao državni činovnici moraju priklanjati onim političkim elitama koje su trenutno na vlasti, ne obazirući se na unutarnje porive i vlastite ideološke stavove. Stvari su s mrtve točke mogli pomaknuti samo plivajući u moru visokih interesa isprepletenih s osobnim prohtjevima lokalnih moćnika, dodvoravajući se njihovim nemalim taštinama. Proturječno je da su samo gubeći osobnu intelektualnu samostalnost mogli pomoći osamostaljenju i napredovanju vlastite struke.

Izvori

- HR-HDA-78. Zemaljska vlada. Predsjedništvo
HR-HDA-80. Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu
HR-HDA-511. Hrvatski državni arhiv
HR-HDA-635. Družba „Braća Hrvatskog Zmaja“
HR-HDA-806. Laszowski Emilij

Literatura

- DOBRONIĆ, L. Palača Hrvatskog sabora. U: *Hrvatski sabor*. Kolanović, J., Stančić, N., Sabol, Ž., Sirotković, H., Dobronić, L. (ur.) Zagreb : Sabor Republike Hrvatske, Nakladni zavod Globus, Školska knjiga, 1994. str. 112-115.
KAMPUŠ, I., KARAMAN, I. *Tisućljetni Zagreb*. 5. izdanje. Zagreb : Školska knjiga, 1994., str. 154-155.
KARAMAN, I. Djelatnost Ivana Kukuljevića kao zemaljskog „arhivara“ (1848-1860). *Studije i prilozi iz arhivistike*. Zagreb : Arhiv Hrvatske, 1993., str. 24.
KARAMAN, I. Zemaljski arhivari A. Štriga, F. Pogledić i J. Miškatović. *Studije i prilozi iz arhivistike*. Zagreb : Arhiv Hrvatske, 1993., str. 33-41.
KOLANOVIĆ, J. Institucionalizacija arhivske službe u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st. U: *Stjepanu Antoljaku u čast*. Kolanović, J. (ur.) Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2003., str. 97-98.
LASZOWSKI, E. Kamo da se spremi naš zem. arkiv. *Narodne novine* (Zagreb). 103(1910), str. 7.
PANDŽIĆ, M. Povodom 350. obljetnice izrade škrinje povlastica/sloboština „Arhiva“ Kraljevstva Hrvatske (1643-1993). *Arhivski vjesnik* (Zagreb), 36, 1993., str. 7-21.
STIPANČEVIĆ, M. *Emilij Laszowski - pripadnik hrvatske intelektualne elite na prijelazu 19. i 20. stoljeća* (doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 2012)
STULLI, B. Zakon o uređenju zemaljskog arhiva u Zagrebu iz godine 1870. *Arhivistika i arhivska služba : Studije i prilozi*. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 1997., str. 78-97.

⁶⁶ HR-HDA-806. Laszowski Emilij. 1.4.2. Dnevnik 1889-1899., kut. 2.

Summary

SIPPING COFFEE WITH THE VICEROY – THE BACKGROUND OF CONSTRUCTING THE BUILDING OF THE UNIVERSITY LIBRARY AND THE TERRITORIAL ARCHIVES IN ZAGREB

Two and a half centuries since its foundation and more than one hundred and sixty years since its formal institutionalisation, the Territorial Archives in Zagreb was for the first time accommodated in the appropriate space exclusively intended for storage and use of the archives. This article uses available archival sources and literature to show the thorny path trod by the most important employees of that institution at the turn of the 19th to 20th century as they were trying to influence the improvement of the Archives' status among other cultural and scientific institutions and thus the archival profession on the whole by endeavouring to change the sensibility towards written historical heritage.

The central part in that process was played by the territorial archivist I. Bojničić and his long-time associate and later director E. Laszowski. The latter's private, kindred and friendly relationship with N. Tomašić, Croatian viceroy at the time, led to the initiative to place the rooms of the Territorial Archives in the building of the University Library at Mažuranić Square, even though nothing of the sort was remotely planned when the construction plans were laid out. A single signature at the right moment was enough to solve the fundamental issues of the institution and the profession. This was fortunate because of what followed, yet also unfortunate; due to the fact it unequivocally confirmed that all the previous attempts were in vain, lost in the maze of various legislative and executive offices.

Keywords: *Territorial Archives in Zagreb, Emilij Laszowski, University Library and Territorial Archives building, political elite*

Translated by Marijan Bosnar